

Nadolig Llawen a Blwyddyn Newydd Dda!

Efallai ei bod hi braidd yn gynnar, ond fel mae'r rhifyn yma o Llais Y Derwent yr olaf un cyn Nadolig, dyma'r golygydd yn dymuno Nadolig Llawen a Blwyddyn Newydd Dda i'n holl ddarllenwyr a chyfranwyr.

Mae 2020 wedi bod yn flwyddyn llawn gofid ac yr ydyn ni'n gobeithio am flwyddyn well yn 2021.

Roedd colli cynifer o fywydau i haint Cofid-19 yn beth ofnadwy. Dyn ni i gyd yn gweddio am ddatblygiadau meddygol i greu ffyrdd i drin y salwch yn effeithlon neu atal yn y lle cyntaf trwy bigiad neu facsîn.

Roedd effaith yr haint ar swyddi a digwyddiadau diwylliannol yr un mor drychinebus. Mae angen adfer yr economi a hefyd rhoi ffydd ein bod ni'n gallu mynd yn ôl

i ryw ffordd o weithio a chymdeithasu'n arferol a mwynhau diwylliant, fel yr oedden ni o'r blaen. I ryw lefel mae'r cyfryngau digidol wedi cynnig dihangfa tryw cyfarfodydd Zoom, Skype ac ati, ond pwy sy ddim eisiau gweld holl wyliau cerddoriaeth a diwylliannol Cymru yn ôl i'w bri arferol?

Un pelydr o obaith yn ystod y pandemig wedi bod y nifer o bobl sy wedi mynd ati i ddysgu'r Gymraeg. Yn ôl Aran Jones, cyd sylfaenydd Say Something In Welsh efo lestyn ap Dafydd mae'r nifer o bobl sy wedi dechrau defnyddio'r cwrs ar lein SSIW wedi treblu ers Mis Mawrth 2020. Mae Canolfannau Iaith i Oedolion yng Nghymru wedi dweud bod nhw wedi gweld ymchwydd yn y niferoedd sy'n cofrestru, gan gynnwys pobl o bedwar ban byd.

Yn sicr, mae pobl wedi mynd ati o ddifri i ddysgu'r iaith yn ystod y cyfnod clo. Ar daith gerdded ym mis Hydref, wedi trefnu gan Fenter Iaith Lloegr, yn y bryniau uwchben Hathersage, roedd dysgwraig, yn wreiddiol o Ferthyr Tudful. Mae hi bellach yn byw yn Sheffield efo'i theulu, ac yn siarad yr iaith yn rhugl ar ôl dim ond 8 mis o ddysgu efo SSIW ers mis Mawrth eleni.

Mae SSIW wedi bodoli ers 11 o flynyddoedd nawr, tybed faint o bobl sy wedi dod yn rhugl oherwydd gwersi'r cwmni arloesol yma? Rhaid i ni beidio anghofio gwaith yr holl ganolfannau Cymraeg i Oedolion yng Nghymru, heb son am Nant Gwrtheyrn. Mae

gan yr olygydd atgofion melys o fynychu cyrsiau yn y Nant a nifer o lefydd eraill. Mae pob un ohonynt sy wedi dysgu'r iaith mewn dyled i nifer fawr o athrawon a Chymry Cymraeg sy wedi helpu ni ar y daith.

Gobeithio mi fydd hi'n bosib yn 2021 i gynnal rhai digwyddiadau ond ni fydd Eisteddfod Yr Urdd yn 2021, ac mae amheuaeth mawr am Yr Eisteddfod Genedlaethol a nifer o ddigwyddiadau diwylliannol eraill yng Nghymru a thu hwnt. Mae'r dynol-rhyw yn anifail cymdeithasol yn y bôn, a tra ddyn ni i gyd yn fodlon hunan-ynysu er mewn iechyd pawb, mae gweld pobl wyneb i wyneb, a chymdeithasu dros banad neu beint yn rhagori ar sgysiau dros Zoom a Skype.

Cym ofal pawb, cadwch yn ddiogel a gobeithio mi fydden ni'n gallu gweld ein gilydd unwaith eto yn ystod 2021.

Y golygydd

SIARADWYR A DYSGWYR Cymraeg

GUIDED WALK FOR WELSH SPEAKERS AND LEARNERS

Cerddwyr Canolbarth Lloegr

Grŵp Weplyfyr ar gyfer siaradwyr Cymraeg
a dysgwyr sy eisiau cwrdd i gerdded yn
Ardal y Peac ac i siarad Cymraeg
menteriaithlloegr@mail.com

Thomas Hobson a'i gafn dŵr

Dim ond milltir i'r gogledd o'm cartref i, mae gwarchodfa natur o'r enw Nine Wells. Er gwaetha'r enw, mae pedair ffynnon yno mewn coedwig fach, lle mae dŵr yn ymddangos o wythien sialc. Y ffynonellau agosaf at Gaergrawnt ydyn nhw, ac oherwydd hynny maen nhw wedi chwarae rhan bwysig yn hanes y ddinas.

Yn nhroad yr ail ganrif ar bymtheg, bu broblem fawr yng Nghaergrawnt: drewodd. Roedd twf y brifysgol wedi gwasgu'r bobl leol mewn lle llai a llai o hyd. Gorlifodd yr holl ddyfrleoedd efo gwastraff a baw dynol, ac roedd y bobl yn dioddef o salwch difrifol oherwydd y baw a diffyg dŵr glan.

Ganwyd Thomas Hobson ym 1544. Dyn busnes oedd Hobson, a redodd stabl efo nifer fawr o geffylau yng Nghaergrawnt. Mae o'n cael ei gofio yn yr ymadrodd Saesneg "Hobson's choice", sydd yn golygu dim dewis o gwbl, ar ôl iddo fo gynnig un ai'r ceffyl wrth y drws neu ddim ceffyl o gwbl i bobl oedd eisiau benthyg ceffyl.

Ym 1614 ariannodd Hobson adeiladu cafn (system o sianeli, pibellau a chwteri) i gario dŵr Nine

Wells i ganol Caergrawnt er mwyn darparu dŵr ffres i'r dref. Yn wreiddiol, rhedodd i ffynnon yn y sgwâr marchnad, lle oedd dwr ffres, dilwgr ar gael i'r bobl. Wedyn, defnyddiwyd y cafn i ddarparu dŵr i'r ysbyty hefyd. Ar un adeg roedd pedair cangen yn cario dŵr i wahanol lefydd yn y dref.

Rhoddwyd yr enw Cafn Hobson (Hobson's Conduit) i'r system ar ôl marwolaeth Hobson ym 1631. Er i'r cafn ddatrys diffyg dŵr ffres, roedd anffawd arall i'r dref ar y gorwel. Cyrhaeddodd y Pla Mawr llai na hanner cant o flynyddoedd yn ddiweddarach.

Symudwyd ffynnon Hobson o'r sgwâr marchnad yng nghanol yr ugeinfed ganrif. Mae'r ffynnon hon yn sefyll o hyd fel cofadail gyferbyn â gwesty Caergrawnt Brenhinol, ond mae'n sych erbyn hyn.

Mae prif ran y cafn yn dal i fodoli ac yn dal i gludo dŵr ffres i Gaergrawnt. Erbyn hyn, mae'r dŵr yn llenwi llyn yng ngerddi botanegol y brifysgol a phyllau mewn rhai o'r colegau. Os byddwch chi'n ymweld â Chaergrawnt, mae'n bosib gweld cwteri bob ochr Stryd Trumpington rhwng y palmant a'r ffordd sydd yn cario dŵr yn yr haf.

Byddwch yn ofalus: mae'n eithaf cyffredin gweld pobl sydd â thraed gwlyb -- neu hyd yn oed ceir sownd sydd ag olwyn oddi ar y ffordd mewn cwter. Tybed faint o bobl sydd wedi camu yn y dŵr wrth gadw eu pellter yn ddiweddarach -- neu, hyd yn oed, yn ystod y Pla Mawr?

Greg Pearce
Caergrawnt

Blogio yn Gymraeg - Yn yr ardd

Mae Say Something In Welsh yn rhedeg "Welsh Speaking Parctice" ar lein i helpu pobl ymarfer a siarad Cymraeg. Maen nhw'n trefnu llawer o ddigwyddiadau diddorol ac ar ddiwedd mis Gorffennaf wnes i ymuno sesiwn am arddio ar Zoom efo rhywun o'r enw Adam Yn Yr Ardd. Wnes i ei fwynhau cymaint es i sesiwn arall efo Adam yr wythnos ganlynol sy'n wedi trefnu gan Fenter Iaith Bro Morgannwg o'r enw "Garddio Dan Glo".

Mae Adam o'n wybodus iawn am arddio ac mae ganddo ardd hyfryd iawn yng Ngorslas. Ro'n i'n wrth fy modd i'w weld ei ardd a gwrando ar sut mae o'n garddio. Mae o'n defnyddio dull "no-dig" ac mae o'n garddio efo natur yn hytrach nag erbyn natur. Mae o'n llwyddiannus yn tyfu llysiau a blodau heb balu a heb ddefnyddio cemegau. Ar ôl gwrando ar Adam ro'n i'n teimlo'n llawn ysbrydoliaeth i drïo tyfu mwy o lysiau yn fy ngardd fy hun. Felly, wnes i benderfynu newid pethau yn fy ngardd i greu gwelyau wedi'u codi a chael tŷ gwydr.

Y diwrnod ar ôl y sesiwn cyntaf efo Adam wnes i archebu tŷ gwydr newydd. Ar yr ail sesiwn ges i'r cyfle i ofyn Adam am sut i neud gwelyau wedi'u codi ac ar ôl wythnos roedd dau wely wedi'u codi yn yr ardd. Roedd popeth yn digwydd yn gyflym iawn a ro'n i isio cadw ryw fath o ddyddiadur i recordio popeth. Ges i syniad i greu blog a wnes i benderfynu ysgrifennu fy mlog yn y Gymraeg.

Ers dw i wedi dechrau dysgu Cymraeg ym mis Mawrth y llynedd dw i wedi gwneud Cymraeg rhan o fy mywyd ac mae'n well oherwydd hynny, dw i'n credu. Felly dw isio trio rhoi anogaeth i bobl arall i'w wneud yr un peth trwy fy

mlog. Dw i'n meddwl bod yr blog yn ffordd dda i'm helpu ymarfer ysgrifennu yn Gymraeg, dysgu pethau newydd a dw i'n gobeithio bod dysgwyr arall yn medru deall beth ddw i'n ysgrifennu. Gobeithio bydd y blog cyfle i bobl darllen yn Gymraeg a mwynhau gweld beth sy'n digwydd yn yr ardd ar yr un pryd. Dw i'n hoffi ffotograffiaeth a dw wedi bod yn rhoi llawer o lunia yn fy mlog hefyd.

Ar 18fed Awst ges i'r cyfle i siarad efo Shân Cothi am fy mlog yn fyw ar Radio Cymru. Dw i erioed wedi bod ar y radio - hyd yn oed yn siarad Saesneg - felly o'n i'n nerfus iawn. Roedd pawb ar Radio Cymru mor hyfryd a thrio gwneud i mi teimlo'n gartrefol. Ar y dechrau o'n i'n mor nerfus y medrwn i glywed fy llais yn crynu ond dw i'n siŵr mae gan Radio Cymru ryw fath o beiriant sŵn sy'n gwneud pobl yn swnio'n fwy hyderus nag ydyn nhw! Roedd Shân yn hyfryd iawn ac ar ôl sbel wnes i bron anghofio on i'n siarad ar y radio yn fyw. Pan wnes i ddechrau fy mlog does gen i dim syniad y byddwn i'n siarad amdani ar y radio - roedd profiad anhygoel!

Os dach chi isio ffeindio allan beth sy'n dygwydd yn fy ngardd enw fy mlog ydy: ynyrardd.wordpress.com

**Cetra Coverdale Pearson
Swanwick**

Cymdeithas Cymry Nottingham

www.nottinghamwelshsociety.org.uk

Taith i'r Wladfa

Chwarter canrif yn ôl cefais y frainc o dreulio tair wythnos yn Y Wladfa; (nid Patagonia, ond Y Wladfa, oedd hi gan y Cymry yno, a'r Hen Wlad oedd Cymru). Y flwyddyn honno roeddent yn dathlu glaniad y fintai gyntaf o Gymru i lanio yn y flwyddyn 1865, dewrion oedd wedi mentro hwylio miloedd o filltiroedd i chwilio am ryddid i fyw drwy gyfrwng eu mamiaith, a dianc oddi wrth drais a gormes y meistri tir. Glanio mewn ogofau oer ym Mhorth Madryn ddaru nhw, a chawsant beth croeso gan rai o'r Indiaid brodorol, a hwythau wedi dotio at fara'r Cymry.

Roedd y daith yn eithaf costus ym mis Gorffennaf, 1996, sef £800, ac yn hediad 29 awr o Fanceinion. Roedd Gwen fy chwaer wedi ei gwahodd i fynd yno i gynnal gwersi Cymraeg - yn rhad ac am ddim! Hi oedd i dalu ei chostau teithio i gyd, yn cynnwys teithiau bysiau o un dosbarth i'r llall, a dyna sut y cefais i'r cyfle i fynd hefo hi. Erbyn hyn, mae'r athrawon yn cael eu talu am eu gwaith.

Roeddwn i yn meddwl mod i'n mynd i wlad yn byrlymu o Gymraeg, ond eithriad oedd ei chlywed hi ar y stryd, yr hyn a ddigwyddodd ond unwaith, a hynny yn Nhrelew, ar wahân i'r bobl yr

oedden ni yn ymweld â nhw oedd yn siarad Sbaeneg a Chymraeg, ambell un yn gallu siarad Saesneg hefyd.

Roedd yno dlodi mawr a thrist oedd gweld tai ar gyrion y trefydd fel cytiau. Cyffredin oedd gweld drysau tai heb fod yn ffitio'n dwt. Clywais fod byw mewn cartref un stafell yn weddol gyffredin. Roedd ambell i gartref yng nghanol stryd o siopau hefyd. Ar y cyfan yr oedd eu cartrefi nhw yn eithaf llwm a moel, ac er eu bod yn glyd a chynnes, doedd dim moethusrwydd. Dw i'n cofio cael te yng nghartref dynes broffesiynol yn y Gaiman a'i gweld yn eistedd ar gadair oedd heb set iddi - eistedd ar ffrâm bren!

Roedd rhai pethau yn rhagori yno: gwin ardderchog, sbwriel yn cael ei gasglu bob nos, bara a chacennau blasus dros ben. Roedd blawd bara yn cynnwys 54 o ychwanegion yn ein gwlad ni yr adeg hynny, a tybed a'i hyn oedd yn gwneud eu bara nhw yn llawer mwy danteithiol!

Roedd machlud a gwawrio yn anhygoel yno a'r lliwiau mor llachar! Cymysgedd o lwch a chymylau oedd yn gyfrifol am ffasiwn olygfa meddai'r trigolion.

Dw i'n cofio mynd i amgueddfa ac arwydd yn deud mai un ddoler 40c oedd tal mynediad i bensiynwr a dyma finne yn rhoi'r arian parod am docyn, ond dim 'ffïars o beryg', roedd rhaid talu'r pris llawn, sef 3 doler, a finne ymhell dros fy 60 oed! Roedd llawer o gelfi gwreiddiol o Gymru yno, megis celfi cegin, fferm, ac un injan ddyrnu.

Roedd plant ac athrawon yn gwisgo cotiau gwynion yn yr ysgol, a phob bore byddai plant wedi cael eu dewis i godi baner Ariannin a hefyd ei thynnu i lawr ar ddiwedd y sesiwn. Braff fydd gweld y ddraig Goch yn cyhwfan uwchben ein hysgolion ni yng Nghymru!

Roedd croeso arbennig i ni ar bob aelwyd, croeso fel gan yr hen Gymry gynt. Te hefo llong gwlad o gacennau, ffrwythau mewn tun a hufen ia. Roedd te capel yn gyfarwydd iawn, fel yr oedd hi yma rhyw 75 mlynedd yn ôl. Roedd te a chyngherdd gan ddoniau lleol yn digwydd i ddathlu 'pen-blwydd' pentrefi.

Cawsom ein diddori gan gôr o Comodoro Rivadavia a'r arweinydd yn ysgwyd rhywbeth tebyg i swp o rawnwin wedi'u sychu, ond deall wedyn mai ewinedd traed defaid oedden nhw yn cael eu hysgwyd fel math o offer taro.

Buon ni yn ymweld â Edith McDonald un prynhawn ac roedd hi'n dweud ei bod hi wedi cael ei bwlio pan yn blentyn oherwydd ei bod hi'n gwisgo sbectol, bod ganddi wallt coch, am ei bod hi'n dlawd a hefyd am ei bod hi'n Gymraes! Ond erbyn i ni fynd yno, roedd enwau Cymraeg yn ffasiynol, a hefyd y gallu i siarad yr iaith. Roedd rhai wyrion i'r Cymry oedd wedi colli'r iaith, yn awyddus o'i dysgu.

Roedd heddlu tu mewn i'r banciau a gwn gan bob un, a'r heddlu oedd yn rhoi caniatâd i ni gael mynediad i'r banc. Tu mewn roedd plismon yn eistedd mewn bocs mawr o wydr cryf yn goruchwylio'r cwsmeriaid, a thu allan roedd ciw enfawr! Unwaith bûm yn sefyll tu allan am dri chwarter awr i newid papur £20. Roedd nifer fawr o fanciau yn Buenos Aires yn dwyn enwau fel 'Roberts Banc,' ac enwau Cymreig eraill. Mae ôl y Cymry yn amlwg ar y wlad yn enwau trefydd fel Trelew, Dolavon, Trefelin, Cwm Hyfryd ac enwau ar strydoedd megis Michael D Jones, Edwin Roberts ac Abram Mathews, eu gweinidog cyntaf nhw.

Doedd dim arian i'r di-waith a rhaid oedd iddyn nhw ddibynnu ar deuluoedd i'w cynnal nhw, ac roedd 17 y cant heb waith yr adeg hynny. Roedd pensiwn gwladol yn llai na £30 yr wythnos.

Cawsom ni gyfarfod a Gwalia, dynes 86 oed oedd yn cael gwersi Saesneg er mwyn iddi ymweld â Chymru. Doedd ganddi hi ddim diddordeb i ymweld â dinasoedd ond yn hytrach ymweld â Chymru i fynd i'r mynwentydd a chapeli oedd ei bwriad. Cyn mynd i'r gwely, roedd hi wedi cario pob colsyn o dan agored yn y stafell fyw, mewn sosban a'i osod wrth y gwely i'w chadw'n gynnes, ond yn anffodus mi faglodd hi dros y sosban a llosgi ei choes yn ddrwg un noson.

Cyrraedd Trelew un noson a'r dref yn hollol dywyll. Y dyn taci yn egluro mai am ei bod hi wedi bwrw glaw doedd dim trydan, ond y byddai cloch drws pob tŷ yn canu wrth i'r cyflenwad ddod yn ôl.

Roedd llawer o faw a llaid ar y strydoedd a cheir yn fudr, oedd yn gwneud i mi feddwl mor gartrefol y bydde fy nghar i gan fod i'n byw ar ffarm lychlyd a mwdlyd! Roedd cael trochiad o ddŵr budr gan fysiau a cheir yn gyffredin iawn wrth gerdded ar y pafin yn Nhrelew. Roedd cadach llawr tu allan i bob tŷ i bawb sychu'i draed. Teils oedd ar lawr y tai, yn hytrach na charpedi am eu bod yn haws i'w glanhau - a siŵr o fod yn iachach hefyd! Clywais rywun yn dweud hyn:

"Trelew, tre lwyd, Digon o faw a dim bwyd."

Gwelsom ni fam a phlentyn yn begera yn Buenos Aires, ac wrth iddi gael ei hebrwng o dŷ bwyta gan y wetyr, rhoddodd hi gic anferth i'r drws! Gwelsom ni fachgen bach yn cydio mewn bocs pupur a halen oddiar fwrdd arall wrth iddo yntau gael ei hel allan o'r un lle.

Wnes i erioed gusanu cymaint yn fy mywyd! Roedd cwtch a chusan yn hollol arferol ond yn newydd iawn i mi yr adeg hynny. Dw i'n credu rŵan, ar wahân i'n sefyllfa ni yn 2020, bod mwy

o hyn yn digwydd yma, yn enwedig gyda'r to iau, sydd ddim yn ddrwg o beth o gwbl.

Buom ni'n croesi'r paith mewn bws am bron i naw awr o Drelew i Esquel a phawb yn cael cacen gan yrrwr y bws. Diffaith, tlawd, sych a llychlyd oedd y paith i'w weld i ni, ac mor wahanol i'r Gymru werdd yr ydan ni yn ei hadnabod. Wrth nesáu at y gorllewin, roedd y dirwedd yn lasach, a defaid Merino a gwartheg Henffordd a Ffrisian yn pori.

Roedd bwyd a diod ac aros mewn gwesty yn eithaf rhad hefyd, wel yr adeg hynny beth bynnag. Wrth gael brecwast mewn tŷ bwyta yn Esquel, dyma ddynes yn gofyn i ni os oedden ni'n adnabod Mair Nant Erw! Oeddw'n wrth gwrs, ac mae Mair yn berthynas i Audrey! Ia, Audrey Whitehall sydd wedi bod yn un o ffyddloniaid bore Coffi "Popeth yn Gymraeg," Nottingham" a sefydlwyd gan Viv Harris rhyw ddeng mlynedd yn ôl! Byd bach ynde!

**Enid Davies
Eglwysbach**

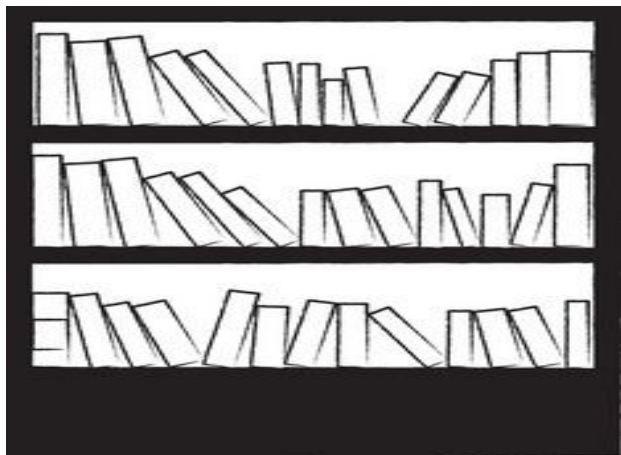
Cylch Dysgwyr Cymraeg Derby Rhaglen 2020 - 2021

Oherwydd y Coronafeirws dyn ni'n cynnal ein gweithdai ar lein tan i'r argyfwng Cofid-19 dod i ben.

Os am gymryd rhan ebostio
menteriaithlloegr@mail.com

Hefyd dyn ni'n cynnal Sesiwn Panad a Sgwrs pob yn ail wythnos Mae'na groeso i bawb boed dysgwyr neu siaradwyr rhugl. Dewch yn llw!

www.derbywelshlearnerscircle.blogspot.com

Y Prosiect Darllen 2020

Pob blwyddyn yr ydw i'n gosod her i fy hunan, sef darllen o leiaf llyfr pob mis. A'r rhan fwyaf ohonyn nhw yn llyfrau Cymraeg ei hiaith neu sy'n llyfrau Saesneg sy'n berthnasol i Gymru neu'r iaith Gymraeg. Hyd yn hyn eleni yr ydw i wedi gorffen 21 cyfrol ac mae sawl cyfrol arall ar y gweill. Mae'r llyfrau yma yn amrywio o hanes, gwleidyddiaeth, nofelau troseddol, nofelau, hunangofiannau a chofiannau. Rhaid i mi ddweud fy mod i wedi darllen mwy o lyfrau Saesneg nag arfer eleni, sef wyth llyfr i gyd, ond chwarae teg dw i ddim eisiau colli sgiliau darllen yn fy mamiaith!

Ar ran y llyfrau Saesneg, dyma'r rhestr: *The Greasey Pole* gan Mike Parker. Mae hon yn llyfr diddorol tu hwnt sy'n olrhain stori ei hanes fel ymgeisydd dros Blaid Cymru yn etholiad cyffredinol 2015. Mae'n cynnwys holl droi a trwstan a thriciau budr oedd rhai o'i gwrthwynebwyr yn defnyddio yn ei erbyn. Erbyn hyn mae Ben Lake yn AS dros Geredigion ar ôl ennill y sedd yn 2017. Rhaid i mi ddweud fy mod i wedi mwynhau'r llyfr. Dw i wedi darllen sawl peth gan Mike Parker o'r blaen fel *Neighbours From Hell*, a hefyd *On the Red Hill*. Ar hyn o bryd dw i'n darllen ei gyfrol *Map Addict*.

Mae'r nofel *Randon Deaths and*

Custard gan Catrin Dafydd yn nofel am ferch sy'n byw mewn tref yn y cymoedd ac yn cael 'near miss' a sawl profiad o fod yn agos i farwolaethau pobl eraill. Mae'r nofel yn llawn hiwmor du sy'n werth ei darllen. Mae dwy gyfrol am wleidyddiaeth gyfoes ar y rhestr sef *On Tyranny* gan Timothy Snyder ac *How to Lose a Country* gan Ece Temelkuran, gohebwaig o Dwrci sy'n olrhain hanes trist y gorthrwm presennol yn ei mamwlad. Ar ran pwnc y Gymraeg mae'r llyfr *Welsh and I*, sy'n sôn am ei daith i'r iaith fel Cymro di-gymraeg o Sir y Fflint ac i fod yn athro Cymraeg gan Stephen Rule yn hynod o ddiddorol. Mae o hefyd yn mynd o dan yr new Dr Gramadeg ar y cyfrwng cymdeithasol 'Trydar'.

Ar ran y Gymraeg eleni dw i wedi darllen ambell gyfrol o ffuglen Gwyddoniaeth a ffuglen ffantasi sef *Talu'r Pris* gan Arwel Vittle a *Sibrydion o Andromeda* gan Emyr Wyn Roberts. Hefyd, sy'n berthnasol iawn yn y sefyllfa Covid-19 presennol, mi wnes i ddarllen *Y Pla* gan William Owen Roberts. Mae'r nofel yma yn gosod yn Ewrop a Chymru'r canol oesoedd yn y cyfnod syth o flaen dyfodiad Y Pla Du.

Mae rhai pethau gan enwau adnabyddus ar y rhestr *Y Byd a'r Betws* gan Angharad Tomos, *Hyn o Fyd* gan Kate Roberts, *Achub Cymru* gan Heini Gruddydd.

Ar ran y fath o iaith yn yr ysgrifennu, mae pethau mwy llenyddol megis *Hyn o Fyd* neu *Achub Cymru* yn fwy anodd i rywun ail-iaith ond mae darllen yn weithred holl bwysig i ddysgwyr cael ymestyn eu geirfa a gwybodaeth am idiomau a chystrawen yr iaith. Mae hefyd yn fodd i adnabod holl hanes, gwleidyddiaeth a llenyddiaeth Cymru. Felly, paid â bod ofn mentro.

Jonathan Simcock
Swydd Derby

Y Dylluan Frech

Y dylluan fwyaf cyffredin ym Mhrydain ydy'r dylluan frech (*Strix aluco*) ac efallai, y fwyaf cyfarwydd hefyd. Mae'r enw gwyddonol yn tarddu o'r gair 'stix' (Groeg) sy'n golygu 'tylluan' a'r gair 'alloco' (Eidaleg) 'tylluan frech'. Yn ei dro, mae'r gair hwn yn tarddu o'r Lladin 'ulucus' sy'n golygu 'tylluan sgrech'. Gwelir y dylluan hon trwy'r flwyddyn gan nad ydy hi'n aderyn mudol, yn enwedig mewn coedwigoedd, ond hefyd mewn parciau a gerddi. Yr un faint ag ysguthan ydy hi ac er bod lliw ei phlu'n amrywio i raddau, mae'n gochfrown efo smotiau a llinellau amlwg ar ei chefn a'i bol. Er gwaetha hyn, ymddangosan nhw'n wyn mewn goleuadau car. Mae'r un fenywaidd yn fwy na'r un wrywaidd ac mae'r dylluan fenywaidd yn gallu pwyso hyd at 25% yn fwy na'r un wrywaidd.

Mae ganddynt alwad gyfarwydd iawn,

sef 'tw wit-tw oo!'. Er hynny, nid un dylluan sy'n gwneud yr alwad hon, ond dwy. Mae'r un fenywaidd yn galw 'tw wit' ac mae'r un wrywaidd yn galw 'tw oo'. Mae'r galwadau hyn yn mynd yn fwy cyffredin tua diwedd y gaeaf wrth hawlio tiriogaeth. Ysgrifennodd Shakespeare am alwad y dylluan frech yn ei ddrama 'Love's Labour's Lost': 'Then nightly sings the staring owl, tu-whit tu-who, a merry note, while greasy Joan doth keel the pot'. Mae'r ddwy dylluan yn galw yn y ffordd hon yn cynnal tiriogaethau a gan eu bod nhw mor diriogaethol, mae brwydrau ffyrnig yn digwydd rhwng parau os ydy tylluanod yn crwydro i diriogaeth arall. Mae ymchwil ym Mhrydain wedi dangos bod tiriogaethau'n amrywio o tua 18 o hectarau ar dir llym i 115 o hectarau ar dir coediog.

Mi fyddan nhw'n eistedd ar ganghennau neu ar glwydi uchel wrth wylion graff am ysglyfaeth, sef llygod a llygod pengron, ond mi fyddan nhw'n hela adar bach hefyd ac weithiau pryfed ac amffibiaid. Mi fyddan nhw'n clwydo yn ystod y dydd a hela gyda'r nos gan mai tylluanod nosol ydyn nhw. Er hynny, os oes cywion ifanc i'w bwydo, mae'r tylluanod gwrywaidd yn hela yn ystod y dydd ac yn gallu bod wrthi hyd at 10-11 o oriau'r dydd er mwyn hela digon o fwyd. Fel arfer, mi geith y dylluan hon 2-3 wy sy'n cael eu dodwy ym mis Mawrth neu fis Ebrill. Mi fyddan nhw'n llyncu anifeiliaid bach heb eu torri'n ddarnau llai. Os dalian nhw anifeiliaid mwy, mi dorran nhw'n ddarnau llai cyn eu bwyta. Mae ganddynt olwg deulygad ardderchog ac maen nhw'n gallu troi eu pennau trwy 270 o raddau. Mae gan y dylluan hon olwg well nag adar ysglyfaethus beunyddiol. Mae'r nodweddion hyn yn galluogi'r dylluan frech i hela gyda'r nos. Er gwaetha ei golwg arbennig, dydy hi ddim yn gallu symud ei llygaid yn eu tyllau llygaid a dyna pam ei bod

hi'n troi ei phen mewn ffordd mor eithafol.

Fel y disgwylir, mae clyw'n bwysig o ran hela. Mae'r ddau agoriad clyw ym mhen y dylluan frech yn anghymesur er mwyn rhoi clyw cyfeiriadol eithriadol. Mae'r agoriad chwith yn uwch na'r un ar y dde ac mae'n cael ei ongli i lawr. Mae hyn yn sicrhau bod y dylluan yn gallu clywed seiniau o dani. Mae'r ddau agoriad yn cael eu cysylltu trwy'r benglog ac mae holl drefniant y clyw'n golygu bod y dylluan yn gallu lleoli'n union o le daw seiniau. Ar y cyfan, mae clyw'r dylluan frech yn ddengwaith yn well na chlyw bodau dynol. Er hynny, mae'r dylluanod brech yn methu hela yn ystod cyfnodau maith o law trwm gan fod sŵn y glaw yn cuddio seiniau llygod ac ati.

Mae'r dylluan wedi cael ei gwled fel argoel o lwc ddrwg ac anffawd. Dwedodd John Ruskin: 'Whatever wise people may say of them, I at least have found the owl's cry always prophetic of mischief to me'.

Beth bynnag ydy'ch barn o'r dylluan frech, mae'n greadur diddorol iawn ac efallai ein tylluan fwyaf eiconig. Mae pawb yn hoffi clywed yr alwad arbennig honno.

Martin Coleman
Clay Cross

www.tyfu-Cymraeg.co.uk

Llywelyn Fawr

Mae gan bob cenedl ei harwyr. Jean d'Ark i'r Ffrancod; Giuseppe Garibaldi yn yr Eidal; William Tell i fobl y Swisdir; Nelson Mandela i fobl De Affrica. A beth am Donald Trump i ddinasyddion yr Unol Daleithiau? Na, cam rhy bell rwy'n clywed chi'n dweud. Rwy'n cytuno a chi! Martin Luther King efallai? Nid ydym ni'r Cymry heb ein harwyr hefyd; mae na liaws o gystadleuwyr; Owain Glyndŵr am ei frwydr am annibyniaeth; Geraint Thomas y seiclwyr am ei gamp yn ennill y "Tour de France" ddwy flynedd yn ôl; Aneurin Bevan am ei gyfraniad yn sefydlu'r Iechyd Gwladol Genedlaethol yn ôl ym 1947. Mae'r rhestr yn ddiddiwedd. Ond fan hyn rwyf am awgrymmu cymeriad hanesyddol sef Llywelyn ap Iorwerth, neu Llywelyn Fawr fel mae 'n cael ei enwi mwy aml.

Yn fyr, dyma rhai o'r ffeithiau moel am ei fywyd. Fe'i ganed yn Nolwyddelan tua 1174 (nid yw'r union flwyddyn yn hysbys); roedd yn wyr i Owain Gwynedd; etifeddod rhan o Wynedd ar farwolaeth ei dad Iorwerth Drwyndwn:

priododd â Siwan (neu Joan yn Saesneg), merch John brenin Lloegr. Mewn amser daeth rhan helaeth o Gymru i'w ddwylo a daeth i dderbyn gwrogaeth oddiwrth tywysogion eraill yn y wlad. Bu yn ei anterth am ddeugain mlynedd cyn marw ym 1244 yn hen ddyn tua 70 mlwydd oed; cofier roedd byw hyd at saith deg oed yn beth anghyffredin yn yr oesoedd canol. Gwariodd ei ddyddiau olaf yn abaty Aberconwy ar ôl cael strôc.

Paham, felly, yn arwr? I ddechrau profodd ei allu milwrol dro ar ôl dro yn erbyn arweinwyr Normanaidd, a thywysogion y gororau a weithiau hefyd yn erbyn aelodau ei deulu ei hun; profodd hefyd ei allu gwleidyddol drwy wneud cytundebau efo'i elynion; sylweddolodd os oedd am arwain am gyfnod hir rhaid oedd dangos amynedd a synnwyr cyffredin i osgoi rhyfela pan oedd hyn yn bosibl. Ond yn fwy na dim efallai mae tystoliaeth y beirdd a 'sgrifennodd amdano yn dangos ei fod yn cael ei garu ac ei edmygu gan ei ddilynwyr yn fwy nac unrhyw arweinydd o Gymro cyn hynny a parhaodd yr edmygedd hyn am amser hir ar ôl ei farwolaeth. Nid yw'n ormod i ddweud mae dan ei arweiniad ef, cyrraeddodd Cymru ei huchafbwynt fel cenedl annibynnol; gwnaeth drefniadau i sefydlu olyniaeth drwy ei fab, ac nid ei fai ef oedd i bethau fynd o chwith ar ôl ei farwolaeth cyn yr ergyd frawychus yn 1282 pan laddwyd Llywelyn ein Llyw Olaf, a oedd yn wyr i Llywelyn Fawr, gan filwyr o ochr y brenin Iorwerth, yn y frwydr ger Cilmeri ym Mhowys.

I gloi hyn o eiriau dyma ddyfyniad o ddrama a 'sgrifennodd Thomas Parry yn y pumdegai o'r ganrif ddwethaf. Teitl y ddrama oedd "Llywelyn Fawr". Mae'r geiriau yn yr epillog ac maent yn cael ei llefaru gan y corws i Lywelyn a oedd yn gorwedd ar ei wely angau yn cael ei ofalu gan y mynaich yn abaty

Aberconwy.

.....A heddiw trist ydym, trist,
O'th weled yn dy waeledd,
Yn nychlyd yn y fynachlog,
Yn dy laes wisg, yn dy lesgedd.
Rhyfedd fydd Gwynedd a'i gwyr
Heb ei tad, hebot ti.
Rhyfedd, diaspri hefyd.
Ond yma'n y fynachlog hon bydd fodlon
fwyn
Ac ymgysura yn nwylo gweision Duw
Pan gyrchom i gad, bydd dy gleddyf fel
fflam o'm blaenau;
Pan gymerom gyngor, bydd dy air fel cân
yn ein cof;
Pan ddysgom ein plant, bydd dy enw'n
soniarus yn ein haraith
A phan na byddwn ni
Gan genedlaethau sy 'nghudd dan blyg y
blynyddoedd,
Cenedlaethau na wybyddant na'n
henwau ni na dim amdanom,
Fe'th ystyrir di'n ddewr,
Fe'th gyfrifir di'n ddoeth
Fe'th elwir di'n fawr.

Geirfa

ffeithiau moel - bare facts gwrogaeth -
homage
Olyniaeth - succession;
cytundeb - agreement, treaty;
mynd o chwith - go awry

O N Saif y cerflun yn y llun ar sgwâr
yn nhref Conwy, Gwynedd

**Howell Price
Nottingham**

Y Gorwel

Wela rith fel ymyl rhod - o'n cwmpas,
Campwaith dewin hynod;
Hen linell bell nad yw'n bod,
Hen derfyn nad yw'n darod.

Dewi Emrys

Atgofion Coleg

Un o'r pethau mae dyn yn ei wneud ar ôl iddo ymddeol o waith bywyd yw troi i sorto allan y snaps photograph sydd ganddo o wahanol achlysur ar hyd taith bywyd, fel bo gan y rhai sydd yn ei ddilyn rhyw record barhaol a dibynadwy o enwau'r cymeriadau sydd yn y darlun. Os yn lwcus mae dyn wedi bod yn systematig a nodi'r manylion ar gefn y llun paper ar ôl eu datblygu. Yn nyddiau Coleg yr oedd y snaps wedi'i chrynhai i albwm bapur hefyd ac yn sefyll ar silff yn y garej.

Roedd gennyf nifer o ddiddordebau mewn cymdeithasau myfyrwyr ti allan i'r cwrs swyddogol Peirianeg Sifil, yn ei mysg y Côr Cymysg, Côr y Bechgyn, y Gym Gym, yr Undeb Efengylaidd, ac wrth gwrs, y Gymdeithas Beirianeg.

Y Gym Gym oedd y Gymdeithas Gymraeg wrth gwrs, ac rwy'n cofio'r pleaser mawr a gefais wrth fod yn bresennol i glywed yr hen Bob Owen (un o'r Tri Bob chwedleuol o Ogledd Cymru) yn darlithio ar ei ddiddordeb mawr o gasglu Ysgrifau. Dyma i chi lun swyddogol o Ginio'r Gym Gym yn 1955, efallai eich bod yn adnabod neu yn cofio rhai o wynebau staff neu fyfyrwyr y Coleg y flwyddyn honno. Rhai o'r staff mwyaf adnabyddus y gwelir yno yw Stephen J Williams pennaeth yr adran Cymraeg, fe fyddwch i gyd yn adnabod y Geiriadur enwog Y Geiriadur Newydd/The New

Welsh Dictionary lle'r oedd Stephen J., yn un o'r golygyddion ym-gynghorol, a mawr fu fy nefnydd o'r llyfr ar hyd y blynyddoedd. Yn y rheng gyntaf hefyd y gwelir y bythol ifanc y diweddaraf Athro (Syr) Glanmor Williams - yr haneswr brwd. Mi fyddwn yn cwrdd ag ef yng Nghapel Gomer ar y Sul hefyd. Un o'r wynebau mwyaf adnabyddus ar y llun yw Dora Herbert Jones -rheng flaen chwith-er does dim sôn ohoni

yn Abertawe yn y rhaglen ragorol Merched Cymru ar S4C gan Ffion Haig.

Ym mysg y myfyrwyr ac yn sefyll yn y rheng ôl-dde, y diweddar Barch John M Lewis a ddechreuodd ei yrfa golegol fel peiriannydd cyn troi at y Weinidogaeth ond yn dychwelyd i'r byd academiaidd i'r Drindod, Caerfyrddin. Un arall o'm ffrindiau agos oedd y diweddar Barch Llew Jones y bûm yn cyd-ymletua gydag ef am dair blynedd, cyn iddo symud i Aber i gwblhau eu BA BD., a minnau aros i ymchwilio yn beirianeg. Roedd Llew yn gysylltiad agos hefyd a'r merched hyfryd yn y rheng ôl trwy'r adran Gymraeg, ac un ohonynt hwy sef Nan Evans a briododd maes o law Chris Rees mathemategwr - rheng ganol - dde, a fu'n ymgyrchwr brwd dros yr iaith gydol ei oes. Gobeithio cawn erthygl bellach am fywyd Chris a'i gyfraniad trwy ddatblygiad yr Wlpan

Ychydig wythnosau yn ôl daeth dau gopi o 'Sail' drwy'r post i Marilyn a minnau gan ein bod wedi graddio yn Abertawe yn 1956 a '57 yr ydym yn rhan o'r Alumni i'n atgofio o sefydliad y coleg yn 1920, a hefyd i brynu'r llyfr cofiant canmlwyddiant! Ar y clawr mae llun hyfryd o Jason Mohamed y bersonoliaeth radio a theledu sydd wedi myfyrio ac yn siarad Cymraeg. A llun bach twt o Nia Parry ar dudalen 06. 'Roedd y bardd yn iawn "Aros mae'r mynyddoedd mawr.....ond bugeiliaid newydd sydd ar yr....." Beth yw ystyr 'Sail', a'i 'foundation' yn Saesneg, neu 'hwyl' o'r Saesneg yn Gymraeg? Beth bynnag, 'hwyl' fawr i chi!

Gwynne Davies
Nottingham

Antur Gymraeg - yn Lloegr!

There's no point learning Welsh. You can't use it anywhere outside Wales".

Does bosib fod y goel gyfyng yma oedd yn cael ei adrodd yn y 70au a'r 80au pan oeddwn yn tyfu i fyny yng Nghymru dal yn fyw? Y goel gul, y goel gau, na ellir defnyddio'r iaith y tu allan i Gymru? Yn anffodus, os yw coel yn cael ei hail-adrodd ddigon o weithiau gan ddigon o bobl - yn enwedig yn y cyfryngau - mae posib i bobl ei chredu o leiaf yn rhannol, a heb sylweddoli. Trueni bod y sawl a ysgrifennodd golofn i'r Guardian mor ddiweddar a chychwyn 2020, yn sôn bod dysgu'r Gymraeg yn 'pointless' heb weld y goleuni - ond wedyn, does dim posib cael gafael ar 4G mewn ogof, nag oes. Mwy am hyn wedyn.

Cefais y syniad o iachâu'r briw creulon yma o fy mhлentyndod - y syniad bod iaith a diwylliant fy mebyd yn 'pointless' - wrth gerdded brynau hyfryd Swydd Derby un diwrnod - beth am her fach? Yr antur oedd treulio penwythnos acw yn Lloegr ble dw i'n byw ers dros 30 mlynedd bellach, yn defnyddio'r Gymraeg gymaint â phosib. Amdani! Nodir: gan ei bod hi'n gyfnod 'clo dros dro' ar Gymru gyfan erbyn hyn, doedd dim modd rhoddi troed yng ngwlad y gân. O na, na: roeddwn yn mynd i feiddio defnyddio'r 'iaith na ellir ei defnyddio' - dros y ffin. Mam bach! - fel commando beiddgar, heb boot camp na 'camo' i baratoi am y fath her - heb siawns i unrhyw fodyn dynol.

Sut yr aeth hi? Wel, i gychwyn, gyda'r pandemig ar ei eil-don, cedwais bopeth yn syml. Helo technoleg! Y ffôn clyfar oedd un o fy ffrindiau gorau'r penwythnos hon - ac am ffrind gwych i'r Gymraeg ydi'r teclyn hwn! Drwy'r ffôn roeddwn i'n medru cysylltu gyda'r byd Cymreig mor hawdd. Wrth lanhau,

a phaentio a garddio roeddwn yn mwynhau gwrando ar radio Cymru ac artistiaid Cymraeg ar Spotify. Darllenais y newyddion ac erthyglau yn y Gymraeg. Coginiais ginio drwy ddarllen rysâit yn y Gymraeg. Ymunais a Chylch Cymraeg Derby dros Zoom a chael sgwrs ddifyr gyda chyd-ddysgwyr hyd a lled Lloegr a Chymru. Ysgrifennais neges-tecs ac e-byst yn y Gymraeg. Archebais anrhegion ar wefan yn y Gymraeg. Siaradais efo fy nghath, Otis, Cymraeg bob gair - mae o'n berffaith rugl rŵan. Gwyllais raglenni ar S4C. Canais ambell i gân. Ac mi wnes i wir fwynhau. Mewn cyfnod lle bo'n cyfleoedd ni i gyd yn cael eu cyfyngu, teimlais fod fy myd wedi ei ehangu, byd newydd wedi ei ddatgloi, ac roedd y teimlad o ryddid yn un gwerthfawr a hyfryd iawn. A dydw i ond megis cychwyn ar yr antur hon.

Felly'r tro nesaf y clywaf yr hen syniad yna, wnâi jyst gwenu - mae'n bryd i symud gyda'r oes, fy ffrind. Y gwir amdani ydi nad oes ffiniau ar y Gymraeg mwy nac ar unrhyw iaith, wrth gwrs. 'Dyw'r ffiniau ond yn bodoli yn y pen. Mewn rhagfarn. Ac mewn hen, hen ystrydebau. Os yw'r Gymraeg yn eich pen, gallwch ei defnyddio, wrth gwrs, ble bynnag yr ydych yn y byd. Does dim rhaid siarad yr iaith gyda neb hyd yn oed: gellir ei darllen, ei chanu, ei hysgrifennu a'i mwynhau mewn unrhyw fodd y dymunwch. Yn eich ffordd eich hunan. Ac yn wir, hyd yn oed y tu allan i Gymru.

Llinos Hobson
Heanor

Llais Y Derwent

Os dych chi eisiau sgwennu erthygl i 'Lais' cysylltwch drwy ffônio 07864 149078 neu anfon neges ebost at

menteriaithlloegr@mail.com